

FINS A CORANTA D'ES BRIL...
QUARANTA I QUARANTENES
AL CALENDARI DE REFRANYS¹

José Enrique GARGALLO GIL
Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

1. JUSTIFICACIÓ

Avui dia 23 d'octubre de 2017, quan enceto la redacció d'aquest article, fa justament quaranta anys del retorn del President Josep Tarradellas al balcó de la Generalitat de Catalunya, a la barcelonina Plaça de Sant Jaume; quaranta anys de la famosa salutació «Ciudadans de Catalunya, ja soc aquí». Fou un diumenge especial, en què un jovenot de 17 anys, de llengua materna (i paterna) castellana, presenciava un acte històric per al seu país d'acollida. I tot això, la mateixa setmana que s'havia estrenat com a alumne al vell edifici de la Universitat de Barcelona.

Quaranta anys després, m'aturo a ponderar el valor simbòlic de les quarantenes, i n'escric unes ratlles, en la llengua del país, amb el pretext de celebrar la publicació del número XL de la nostra revista. I començo per evocar el «pretext» etimològic, un text publicat en la materna llengua:

Cuarenta es un número que conviene a diversos espacios de tiempo del calendario anual. Cuarenta días transcurren desde Navidad (25 de diciembre) a la Candelaria (2 de febrero). Cuarenta días implica el período cuaresmal, que precede a la Pascua. Cuarenta días van de ésta a la Ascensión. Cuarenta días lluviosos predice la lluvia de la Ascensión. E incluso se permite el refranero la facecia del “cuarenta de mayo” en un bien conocido refrán [*Hasta el cuarenta de mayo, no te quites el sayo*]. Simbolismo del cuarenta y las cuarentenas cuya implicación en la historia humana, y particularmente en el calendario y el refranero, ha estudiado Brandes (1995: 36-44). [Correas/Gargallo 2003: 13]

1. Agraïxo a Maria-Reina Bastardas, Joan Fontana i Joan Veny la lectura d'aquest text, els comentaris i les observacions que m'han fet arribar.

En efecte, vint anys enrere, a la darrerria del segle xx, arribà a les meves mans el text d'un autor estatunidenc (Brandes 1995), que tractava sobre el simbolisme de la quarantena, i que, com les cireres d'un cove, em portà a treballs previs del mateix autor (Brandes 1987), quan jo mateix m'anava aproximant a la màgica edat dels 40.

A l'inici de la primera dècada del mil·lenni, un treball en col·laboració amb l'exalumne i bon amic Miguel Correas ens menà a la publicació del *Calendario romance de refranes* (Correas/Gargallo 2003), d'on s'extreu el passatge anterior. I aquest llibre constituí un nou punt de referència de cara a la ulterior base de dades sobre refranys del calendari i meteorològics dins la Romània (*BADARE*, HUM2005-01330/FILO, 2005-2008; FFI2008-02998/FILO, 2008-2011), que, al seu torn, serví de base per al projecte *ParemioRom: Paremiologia romànica: refranys meteorològics i territori* (FFI2011-24032, 2011-2015). Vet aquí un deixant científic i vital que em forneix el pretext (ara, 'excusa') per homenatjar, amb el quarantè número de la revista, el seu fundador, Ramon Aramon i Serra, com també els romanistes que en prengueren el relleu, Antoni M. Badia i Margarit i Joan Veny.

Quaranta anys, quaranta dies. Tot respon al simbolisme del «quaranta». Els períodes de quaranta dies disseminats al llarg del calendari de refranys,² de què ací tractaré, els voldria invocar com a bon auguri per altres tants anys, com a mínim, de vida de la revista.³ La limitació d'espai, condicionada per la *Miscel·lània* en què la present contribució s'inscriu, m'obliga a triar bàsicament una llengua de referència i d'estudi, d'entre la gran família que constitueix la *Romània parèmica contínua*:⁴ i aquesta serà la llengua del país, la meua llengua conjugal i filial.

Parteixo bàsicament de la cerca combinada, a la base de dades del *ParemioRom*, dels ítems «llengua» (català) i «quaranta dies» (dins de l'àmbit temàtic de la *Cronologia*), amb algunes aportacions addicionals; cerca que dona lloc a una vintena de resultats. No em puc entretenir a tractar del concepte de *paremiotipus* ni de la identificació aproximativa d'àrees parèmiques.⁵ I reservo la contextualització romànica d'aquesta mena de refranys del calendari que impliquen espais de quaranta dies per a una nova ocasió, potser dins d'una altra revista de l'àmbit de la romanística.

2. LA MOSTRA

Catalogo la mostra segons l'adscripció dels refranys corresponents a diversos aspectes, cronològics, predictius, climàtics: així, prediccions directes (el temps que fa en una

2. *Calendari de refranys*. M'inspiro en l'etiqueta triada per Sanchis (1951) per al seu recull català.

3. Una mica com succeeix en la prefiguració del temps, en la predicció meteorològica augural, de dotze dies per a dotze mesos (Gargallo 1999).

4. En aquesta altra designació, prenc el model de la coneguda *Romania continua* d'Amado Alonso (1974³: 105), tal com he fet ja en altres ocasions. Així, al títol de l'article publicat en aquesta mateixa revista (Gargallo 2002).

5. Sobre això, vegeu Gargallo (2001a, 2011b), Gargallo/Álvarez (2014), Álvarez *et alii* (2016); i, a més, l'Atlas de *ParemioRom* (APR), accessible en línia: < <http://stel.ub.edu/paremio-rom/ca/atlas>>.

data prefigura el temps dels quaranta dies següents), la sort de l'hivern (entre la Candelera i la Mare de Déu de Març), consells d'abric. Ordeno els refranys de cada apartat de manera alfabètica. D'altra banda, apporto les fonts de referència i passatges que m'extrec, a més dels comentaris oportuns.

2.1. PREDICCIONS DIRECTES. DATES FIXES

2.1.1. Santa Àgueda, 5 de febrer

— *Si per santa Àgueda plou, quaranta dies més d'hivern; si hi ha boira baixa, hi haurà pedregada.* Localitzat per Sanchis (1951: 43) al Vallès i el Bages. Al DCVB (s. v. Àgueda), sense localització. Gomis (1998: 158) l'atribueix al Vallès i el presenta en forma versificada: *Si per santa Àgueda plou, [/] quaranta dies més d'hivern; [/] si hi ha boira baixa, [/] hi haurà pedregada.*⁶

2.1.2. Sant Maties, 24 (o 25) de febrer⁷

— *El vent de Sant Matias dura quaranta dies [sic]* (Amades 1951: 969). *Maties* és la forma normativa, que propicia la rima amb *dies*.

2.1.3. Sant Marc, 25 d'abril

— *El temps que farà el dia de sant Marc, el farà els quaranta dies que segueixen* (Sanchis 1951: 75).

— *Quan per Sant Marc plou, plourà quaranta dies seguits; si fa vent, ventejarà quaranta dies* (Farnés, V, 829).

2.1.4. Sant Eudald, 11 de maig

— *Si plou per Sant Eudald, quaranta dies més de pluja* (Estruch 2010: 152); al Berguedà. Sant Eudald és un sant vinculat al Berguedà i a d'altres comarques septentrionals de Catalunya (patró de Ripoll).

6. La barra inclinada entre claudàtors indica salt de línia a l'original.

7. Sant Maties se celebrava tradicionalment el 24 de febrer (el 25, els anys de traspàs) fins a la reforma de 1969-1970, a partir de la qual se celebra el 14 de maig (Cantera/Cantera/Sevilla 2002: 29). Evidentment, els refranys de Sant Maties fan referència a la data tradicional (vegeu Correas/Gargallo 2003: 85-89).

2.1.5. *Sant Pere Regalat, 13 de maig*

— *Si plou per sant Pere Regalat, | que plou quaranta dies és provat*. Així, dins Sanchis (1951: 88), amb localització al Camp de Tarragona. Dins Gomis (1998: 108): *Si plou per Sant Pere Regalat, [/] plou quaranta dies, que és provat* (sense localització). Estruch (2003: 118) recull a Marganell: *Si plou per Sant Pere Regalat, porta quarantena de pluja*. La mateixa autora (Estruch 2010: 152) testimonia profusament al Berguedà aquesta variant: *Si plou per Sant Pere Regalat, quaranta dies més de pluja*. Prats/Cervera/Manent (2008: 73) localitzen a l'Albi: *Quan plou per sant Pere Regalat, plou 40 dies seguits*.

2.1.6. *Sant Urbà, 25 de maig*

— *Per Sant Urbà, quaranta dies plourà* (DCVB, s. v. *Urbà*).

2.1.7. *Sant Medard, 8 de juny*

— *Quan plou per Sant Medard, plou quaranta dies massa tard* (Amades 1951: 982).
— *Si plou per sant Medard, [/] plourà quaranta dies més tard* (Farnés, VI, 9).

2.1.8. *Sant Bernabé, 11 de juny*

— *Per St. Bernabé, quaranta dies plogué*; localitzat a l'Empordà pel DCVB (s. v. *Bernabé*); i, més concretament, per Gomis (1998: 109), a Avinyonet de Puigventós la variant ampliada *Per Sant Bernabé [/] quaranta dies plogué, [/] al davant o al darrer*.

— *Sant Bernabé, | quaranta dies plogué, | al davant o al darrer*. Localitzat per Sanchis (1951: 95) a l'Empordà i el Penedès.

2.1.9. *Santa Bibiana, 2 de desembre*

— *Si plou el dia de santa Bibiana, | plou quaranta dies seguits i una setmana*; localitzat per Sanchis (1951: 147) a Mallorca i Menorca. Ací *una setmana* afegida a la quarantena obeeix a la força de la rima.

2.2. PREDICCIONS DIRECTES. DATES MOVIBLES

2.2.1. *Diumenge de Rams*⁸

— *El temps que fa el dia del Ram, porta quarantena* (Estruch 2003: 118). Al Bages.

8. Últim diumenge de la Quaresma i primer dia de la Setmana Santa.

2.2.2. *L'Ascensió*⁹

— *Quan plou per l'Ascensió, plouen quaranta dies més; un dia sí un dia no* (*Costumari*, VI, 258). Sobre aquest paremiotipus, molt ben representat a la Romània, cf. Álvarez et alii (2016: 85-88); i, a més, la pàgina corresponent de l'Atles de *ParemioRom* (APR): núm. 9. *Lluvia de la Ascensió* → *cuarenta días*.

2.2.3. *Pentecosta (Pasqua de l'Esperit Sant)*¹⁰

— *Si plou per Pasqua granada, [/] quaranta dies de durada* (Amades 1951: 273). La designació popular de *Pasqua granada* per a la segona pasqua és registrada pel *DIEC2*, així com pel *DCVB*; en tots dos casos, sota l'entrada de *pasqua*. Respon a una motivació semàntica transparent, que deriva de *gra*, i així es diferencia de la prèvia pasqua de resurrecció, la primera pasqua, la pasqua *florida*.

2.3. LA SORT DE L'HIVERN: LA CANDELERA (2 DE FEBRER) I LA MARE DE DÉU DE MARÇ (25 DE MARÇ)¹¹

— *Si per la Candelera està clar, quaranta dies de fred hi haurà* (Farnés, II, 61).

— *Si plou entre les dues Mares de Déu, hi ha quaranta dies més d'hivern*. Segons Farnés, es refereix a la Candelera i a la Mare de Déu de Març, l'Anunciació. Al *DCVB* (s. v. *mare*): *Si plou entre dues Mare de Déus, hi ha quaranta dies més d'hivern*. Gomis (1998: 159) localitza una variant sense l'article *les* al Bages: *Si plora entre dues Mares de Déu, [/] hi ha quaranta dies més d'hivern*.

— *Si trona entre la Mare de Déu de la Candelera i la de març, hi ha quaranta dies més d'hivern*. Localitzat per Sanchis (1951: 59) a la Ribera d'Ebre i al Vallès. El *DCVB* (s. v. *tronar*) registra sense localització: *Si trona entre la Candelera i la de Mare de Déu de Març, quaranta dies més d'hivern*. Estruch (2003: 118) recull a Castellfollit del Boix i Navàs: *Si trona entre la Mare de Déu de Candelera i la Mare de Déu de Març, quaranta dies més d'hivern*; darrere la *Mare de Déu de Març*, inserta entre parèntesis *Mare de Déu del Portal, 25 de març*. Dins Estruch (2010: 152): *Si trona entre la Mare de Déu de Candelera i la Mare de Déu de Març, quaranta dies més d'hivern*; profusament testimoniat al Berguedà.

9. Dijous, quaranta dies després de Pasqua de Resurrecció. Tenim en compte la data tradicional del dijous, traslladada fa pocs anys al diumenge següent. «Aunque debería celebrarse en jueves, al día siguiente de las Rogativas, actualmente suele celebrarse en domingo» (Cantera/Cantera/Sevilla 2002: 157).

10. Diumenge, cinquanta dies després de Pasqua de Resurrecció.

11. Sobre refranys romànics al-lusius a la Candelera, vegeu Gargallo (2004); sobre refranys romànics del mes de març, Gargallo (2003).

2.4. 40 D'ABRIL, CONSELL D'ABRIC

— *Fins a coranta d'es bril, | no et llevis un fil*. Localitzat per Sanchis (1951: 68) a Mallorca. És de notar la transcripció dialectalitzant de *coranta, bril, es*; a diferència del DCVB (s. v. *abril*), que, tot i la localització a Mallorca, transcriu: *Fins a quaranta d'Abрил, no te llevis un fil*.¹²

3. AUGURI DE NOVES QUARANTENES

Existeix el 40 d'abril? En realitat es tracta d'una facècia, que ens fa calcular la suma de 30 (d'abril) més 10 (de maig). I el mateix es podria observar a propòsit del *40 de mayo* (= 31 de maig + 9 de juny) del conegut paremiotipus iberoromànic, de què vaig tractar dins Gargallo (2007: 100), i que presenta un curiós paral·lel a la varietat llombarda del Ticino: *Al quaranta da masg sa pò molá i strasc* (Giovannoli 1994: 32); traduït així per l'autor: «Al quaranta di maggio si possono mollare (abbandonare) i vestiti».

Tot hivern porta al seu si l'embrió d'una primavera anhelada,¹³ i tota primavera (del llatí vulgar *PRIMA VERA*, 'primícia de l'estiu') ens regala l'esclat vital que culmina en un nou estiu. Entre l'hivern i la primavera, període crític del cicle de l'any (vegeu, per exemple, Pedrosa 1995), el temps es debat entre els dos pols de l'any com en una mena de torcebraç, que tamisa la percepció humana de la natura en aquesta part de terra des de temps immemorials: la Candelera anuncia inversament el temps de l'hivern restant (2.3.), es continuen succeint els dies i els mesos de llum i sol creixents, i la saviesa popular heretada aconsella no refiar-se de la consolidació del bon temps fins ben entrada la primavera.

La força simbòlica del quaranta, lligada al tarannà, a voltes faceciós, de la cultura popular, ha creat refranys com el del 40 d'abril, o aquest altre del 40 de març: *Fin ai quaranta dè mars nó lasà zò i stras* (Fappani/Turelli 1984: 179), ara en la varietat llombarda de la Llombardia estricta, amb la glossa «Fino ai quaranta di marzo non toglierti i vestiti». Fins i tot la prevenció parèmica ateny una data de fred tan tardana i improbable (però no impossible) com el 40 de juny:¹⁴ en castellà, *Hasta el cuarenta de Mayo [/] No te quites el sayo; Y si vuelve á llover, [/] Vuélvetelo a poner*. O bé: *Y si el tiempo es importuno, [/] Hasta el cuarenta de Junio*; o també: *Y si Junio es ruin, [/] Hasta su fin*; dins Rodríguez Marín (1896: 108), i en respecto la transcripció.

12. Sobre el tractament dels refranys del calendari localitzats a Mallorca per Sanchis (1951) i pel DCVB, vegeu Gargallo (2008).

13. Ho expressa millor el meu poeta, amb la força pacífica de la paraula: «Fulgor tan blanco, / la nieve es flor / del árbol más desnudo, / primavera de luz / que vienes en invierno» (Alegre 2017: 25).

14. El dia 9 de juliol de 2009, «40 de juny», va ploure a bots i barrals a la ciutat de Barcelona, i va deslluir la sortida de l'etapa del Tour de França d'aquella temporada ciclista. I no va fer precisament calor.

El simbolisme del número 40, d'arrels bíbliques, impregna la mirada al cicle del temps i de la vida en la nostra cultura grecoromana (Brandes 1995: 36-44). El quaranta i les quarantenes en el cicle del calendari esdevenen ací un pretext filològic i humà per celebrar, com solia dir el Dr. Antoni M. Badia i Margarit, la *Romania amica*.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALEGRE, Alfonso (2017): *El camino del alba*. Barcelona: Tusquets.
- ÁLVAREZ, Xosé Afonso / BASTARDAS, Maria-Reina / FONTANA, Joan / GARGALLO, José Enrique / TORRES, Antonio (2016): «Géolinguistique romane: le projet *Paremio-Rom*», *Géolinguistique*, 16, 67-90.
- AMADES, Joan (1951): *Folklore de Catalunya*. Vol. II. *Cançoner. Cançons - refranys - endevinalles*. Barcelona: Editorial Selecta, S.A.
- APR = *Atles de ParemioRom*: <<http://stel.ub.edu/paremio-rom/ca/atlas>>.
- BRANDES, Stanley (1987): *Forty The Age and the Symbol With an Epilogue*. University of Tennessee Press.
- BRANDES, Stanley (1995): «¿Qué significa cumplir los cuarenta? Cultura y crisis a la mitad de la vida», *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, L (cuaderno segundo), 2, p. 27-51.
- CANTERA ORTIZ DE URBINA, Jesús / CANTERA MONTENEGRO, Jesús / SEVILLA MUÑOZ, Julia (2002): *Calendario religioso. Sus festividades*. Madrid: Guillermo Blázquez, Editor.
- CORREAS MARTÍNEZ, Miguel / GARGALLO GIL, José Enrique (2003): *Calendario romance de refranes*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.
- Costumari* = Joan Amades (1986): *Costumari català*. Estella: Cercle de Lectors; Salvat, 16 vol.
- DCVB = ALCOVER, Antoni M. / MOLL, Francesc de B. (1930-1962): *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Editorial Moll, 10 vol.
- ESTRUCH I SUBIRANA, Maria (2003): *Els noms populars de núvols, boires i vents del Bages*. Manresa: Centre d'Estudis del Bages.
- ESTRUCH I SUBIRANA, Maria (2010): *Els noms populars de núvols, boires i vents al Berguedà*. Berga: Edicions de l'Albí.
- FAPPANI, Antonio / TURELLI, Francesco (1984): *Il dialetto bresciano*. Brescia: Edizioni «La voce del popolo» e «Madre».
- FARNÉS, Sebastià (1992-1999): *Paremiologia catalana comparada*. Edició a cura de Jaume VIDAL ALCOVER, Magí SUNYER i Josep Lluís SAVALL, amb la col·laboració de Josep M. PUJOL. Barcelona: Columna, 8 vol.
- GARGALLO GIL, José Enrique (1999): «Doce días para doce meses. De meteorología popular en la Romania», *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, LIV (cuaderno segundo), p. 231-267.

- GARGALLO GIL, José Enrique (2002): «*Per Santa Llúcia, un pas de puça*. Crecer y decrecer de los días, refranes del calendario, *Romania continua*», *Estudis Romànics*, XXIV, p. 109-137.
- GARGALLO GIL, José Enrique (2003): «*Més ençà o més enllà, la Quaresma en març caurà*. Refranes romances del marzo», *Paremia*, 12, p. 41-54.
- GARGALLO GIL, José Enrique (2004): «Dos de febrero. Refranes romances de la Candelaria y meteorología popular», *Paremia*, 13, p. 109-124.
- GARGALLO GIL, José Enrique (2007): «*Garda o teu saio para maio*. Consellos de abrigo no calendario romance de refráns», *Cadernos de Fraseoloxía Galega*, 9, p. 95-112.
- GARGALLO GIL, José Enrique (2008): «*Sa monja l'encén i es frare l'apaga*. Refranys meteorològics de Mallorca al *Calendari* de Sanchis Guarner». De RIQUER, Isabel (ed.): *Miscel·lània Gabriel Oliver Coll*. Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias, p. 127-139.
- GARGALLO GIL, José Enrique (2011a): «Romanicitat i particularisme dels refranys meteorològics del català a partir de BADARE», *Catalonia*, 8, p. 1-15: <http://www.crimic.paris-sorbonne.fr/IMG/pdf/CATALONIA_8_Gargallo.pdf>.
- GARGALLO GIL, José Enrique (2011b): «Dialectología y paremiología: refranes meteorológicos y variación diatópica en la Romania», *Dialectologia*, 7, p. 37-74: <<http://www.publicacions.ub.edu/revistes/dialectologia7/Default.asp>>.
- GARGALLO GIL, José Enrique / ÁLVAREZ PÉREZ, Xosé Afonso (2014): «El proyecto *ParermioRom*. Refranes meteorológicos y geoparemiología romance», *Estudis Romànics*, XXXVI, p. 313-324.
- GIOVANNOLI, Renato (1994): *Il tempo nella saggezza popolare. Antologia di detti e proverbi dialettali del Ticino*. [Sense indicació de lloc]: Quaderni di documentazione, 11.
- GOMIS I MESTRE, Cels (1998): *Meteorologia i agricultura populars. Recull d'aforismes, modismes, creences i supersticions referents a la meteorologia i a l'agricultura a l'entorn dels anys 1864 a 1915*. Edició notablement augmentada amb gran nombre de confrontacions a cura de Cels GOMIS I SERDAÑONS. Barcelona: Alta Fulla.
- PEDROSA, José Manuel (1995): «“Si marzo tuerce el rabo, ni pastores ni ganados”: ecología, superstición, mito pagano y culto católico del mes de marzo», *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, L (cuaderno segundo), p. 227-293.
- PRATS I SOBREPÈRE, Joan / CERVERA I BATARIU, Joan / MANENT I SEGIMON, Albert (2008): *Lèxic de meteorologia popular a les Garrigues*. Juneda: Fonoll.
- RODRÍGUEZ MARÍN, Francisco (1896): *Los refranes del almanaque. Recogidos, explicados y concordados con los de varios países [sic] románicos*. Sevilla: Imp. de Francisco de P. Díaz.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1951): *Calendari de refranys*. Barcelona: Barcino.